

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ У ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІЦІ

Резюме. В статті проаналізовані основні підходи до трактування особистісної зрілості у зарубіжній психології та педагогіці, з'ясовано співвідношення між поняттями соціальної та психологічної зрілості, виокремлені основні показники особистісної зрілості.

Ключові слова: зрілість, психосоціальна зрілість, соціальна зрілість, психологічна зрілість, особистісна зрілість, показники особистісної зрілості.

Резюме. В статье проанализированы основные подходы к трактовке личностной зрелости в зарубежной психологии и педагогике, выяснено соотношение между понятиями социальной и психологической зрелости, выделены основные показатели личностной зрелости.

Ключевые слова: зрелость, психосоциальная зрелость, социальная зрелость, психологическая зрелость, личностная зрелость, показатели личностной зрелости.

V.M. Haluziak. Research of personality maturity in foreign psychology and pedagogic.

Summary. In the article the basic going is analysed near interpretation of personality maturity in foreign psychology and pedagogic, a between's is found out by the concepts of social and psychological maturity, the basic indexes of personality maturity are distinguished.

Key words: maturity, psychosocial maturity, social maturity, psychological maturity, personality maturity, indexes of personality maturity.

Сучасна освітня ситуація ставить все більш високі вимоги до суб'єктів педагогічної діяльності. Стає очевидним, що організація педагогічного процесу на засадах особистісно орієнтованого підходу залежить не тільки і не стільки від професійної компетентності вчителя, його методичної майстерності, обізнаності з гуманістичними концепціями педагогічної взаємодії, скільки від загального рівня особистісного розвитку, його зрілості як особистості. Особистісний розвиток учнів можливий лише за умови відповідного рівня особистісної зрілості вихователя: «для правильного особистісного розвитку дітей необхідно передусім, щоб учителі самі володіли адекватною особистісною організацією» [1, с. 350]. З позицій гуманістичної психології педагог, який не подолав ту чи іншу особистісну проблему у себе, не може емпатійно спілкуватися з вихованцями, не "проектуючи" на них власні проблеми. Зрештою, саме від рівня особистісної зрілості вихователя залежить його здатність налагоджувати з учнями відносини взаємної симпатії, відкритості та довіри, необхідні як для його самореалізації, так і для сприяння особистісному становленню дітей.

Таким чином, у сучасних умовах на перший план у професійній підготовці вчителів виходить проблема розвитку їх особистісного потенціалу, підвищення рівня особистісної зрілості. Розв'язання цієї проблеми потребує всебічного психолого-педагогічного аналізу феномену особистісної зрілості вчителя, з'ясування його сутності й структури, визначення відповідних діагностичних критеріїв і показників.

Останнім часом у вітчизняній педагогіці з'явилась низка досліджень, присвячених проблематиці становлення різних аспектів зрілості педагога: соціальної (В.В. Радул), громадянської (Т.П. Мироненко), професійної (О.В.Андрієнко). Декілька робіт присвячено феномену особистісної зрілості вчителя: Г.Ю. Кравець досліджувала педагогічні умови прояву особистісної зрілості майбутніх учителів у навчально-виховному процесі, О.В. Темрук – психологічні особливості розвитку особистісної зрілості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки. Водночас, огляд психолого-педагогічних досліджень дає підстави констатувати, що поняття особистісної зрілості вчителя залишається поки що в недостатній мірі теоретично відрефлексованим і чітко окресленим, про що свідчать суттєві розбіжності в його трактуванні різними авторами. На наш погляд, уточнення змісту цього поняття потребує попереднього аналізу загальних підходів до розуміння феномену особистісної зрілості вітчизняними і зарубіжними психологами, педагогами, соціологами.

У даній статті ми ставимо за *мету* проаналізувати основні підходи до трактування особистісної зрілості у зарубіжній психології та педагогіці.

Поняття «зрілість» вживається у різних гуманітарних науках, зокрема, соціології, психології, педагогіці, філософії. Множинність його проявів відображають терміни, які використовуються для позначення різних аспектів або видів зрілості: соціальна, психологічна, соціально-психологічна, особистісна, професійна, інтелектуальна, моральна, громадянська, емоційна тощо. У зарубіжній психології проблема особистісної зрілості розглядається головним чином представниками гуманістичної, когнітивної психології та психоаналізу, які вживають терміни психологічна зрілість (psychological maturity), психосоціальна зрілість (psychosocial maturity) і «загальна зрілість» (global maturity). Більшість дослідників зріла особистість розуміється як певна ідеальна людина, що характеризується психічним здоров'ям, максимально повним розвитком природних задатків, продуктивністю і схильністю до творчості.

3. Фрейд визначав зрілість особистості за двома показниками: 1) прагненням працювати, створюючи щось корисне і цінне; 2) прагненням любити іншу людину заради неї самої. К. Юнг розглядав рух до зрілості як процес індивідуації, внаслідок чого людина наближається до себе, усвідомлює свою початкову і повну сутність, живе у відповідності з нею (стає сама собою). Ідеал зрілості – здатна до опору обставинам і наділена силою душевна цілісність. Досягти рівня особистості – значить максимально розгорнути цілісність індивідуальної сутності. Критерієм зрілості особистості є вірність собі, коли людина свідомо обирає власний шлях, самовизначається, а не ідентифікується несвідомо з масою.

Г. Олпорт вживав поняття зрілості, характеризуючи психічно здорову особистість. Зріла особистість, на його думку, відрізняється такими основними рисами: широкі межі «Я», здатність бачити себе з боку; здатність до теплих, чуйних соціальних відносин, що виявляються в дружній інтимності (здатності виявляти глибоку любов до сім'ї і друзів, не заплямовану власницькими почуттями і ревностями) і співчутті (терпимості до відмінностей між собою й іншими, глибокій повазі до людей і визнанні їхньої позиції); емоційна

незаклопотаність і самоприйняття, тобто позитивне уявлення про себе і спокійне ставлення до своїх недоліків; реалістичність сприйняття – здатність бачити речі такими, як вони є, не перекручуючи фактів на догоду своїм фантазіям і потребам, адекватність рівня домагань; здатність до самопізнання; почуття гумору; здатність до проактивної поведінки – свідомого впливу на своє оточення новими способами; цілісна життєва філософія – система провідних ціннісних орієнтацій, які надають сенсу всьому, що робить людина [3].

Аналогічної позиції дотримувався А. Маслоу, який особистісний розвиток людини розглядав у зв'язку з поняттям самоактуалізації – максимально повним розкриттям закладених у людині від природи потенцій. Дослідник виділив низку характеристик, які відрізняють самоактуалізованих особистостей: вищий ступінь сприйняття реальності; розвинена здатність приймати себе, інших і світ у цілому такими, якими вони є насправді; підвищена спонтанність; розвинена здатність зосереджуватися на проблемі; більш виражене прагнення до самотності; автономність, протидія залученню до якоїсь одної культури; свіжість сприйняття і багатство емоційних реакцій; частіші прориви на пік переживань; ідентифікація себе з усім людським родом; здатність до конструктивних міжособистісних стосунків; демократична структура характеру; розвинуті творчі здібності [2].

К. Роджерс для позначення феномену особистісної зрілості використовував термін «повноцінно функціонуюча особистість»: «Повноцінно функціонуюча особистість є синонімом оптимальної психологічної пристосованості, оптимальної психологічної зрілості, повної відповідності і відкритості досвіду... Повноцінно функціонуюча особистість можлива тільки як процес, як людина, що постійно змінюється». Основними параметрами, що характеризують повноцінно функціонуючу особистість, К. Роджерс вважав: відкритість для переживань, відсутність страху перед власними почуттями, якими б вони не були – негативними чи позитивними; життя в теперішньому часі з повним усвідомленням кожної миті, готовність перебудовувати власну поведінку у міру того, як досвід надає нові можливості, гнучкість, здатність пристосовуватися до мінливих умов життя; віра в себе, свої внутрішні спонукання й інтуїцію, постійно зростаюча впевненість у власній здатності приймати рішення [4].

Досить поширеною в зарубіжній психології є теорія соціально-психологічної зрілості Р. Зелмана, яка сформувалася на рубежі 70-80-х рр. XX ст. під впливом ідей американського соціолога Дж. Міда. Останній розглядав соціалізацію дитини як формування у неї вміння дивитися на себе очима «узагальненого Іншого», а важливий критерій соціалізованості вбачав у розвиненості рефлексивних здібностей. Дж. Мід стверджував, що в процесі комунікації індивід повинен стати спочатку іншим і тільки потім – собою. Внаслідок соціалізації в особистості має сформуватися здатність діяти з позиції «узагальненого Іншого» і ставитися до себе через ставлення групи або суспільства. Услід за Дж. Мідом Р. Зелман трактує зрілість як здатність особистості розуміти і приймати точку зору інших, тобто співвідносити свої думки, переживання і бажання з думками, переживаннями і бажаннями інших людей. Зрілість розуміється Р. Зелманом як взаємність поглядів, співвіднесеність позицій, а незрілість – як егоцентричність, нездатність

подивитися на ситуацію і себе з позиції іншої людини [12]. Таким чином, важливими ознаками соціально-психологічної зрілості людини є її здатність до децентрації й емпатії.

Аналізуючи зміст особистісної зрілості, необхідно звернути увагу на дослідження Л. Колберга, який вивчав моральний розвиток особистості. Дослідник виокремив три рівні морального розвитку: 1) доморальний, коли дитина керується своїми егоїстичними спонуканнями, 2) рівень конвенційної моралі, для якого характерна орієнтація на задані зовні норми і вимоги, 3) рівень автономної моралі – орієнтації на внутрішню систему етичних принципів [9]. Моральна зрілість розглядається Л. Колбергом як досягнення постконвенційного рівня морального розвитку, коли особистість під час розв'язання етичних проблем самостійно і відповідально спирається на універсальні моральні принципи.

Деякі дослідники зрілість особистості розглядають в контексті формування ідентичності. Наприклад, Дж. Ловінгер критерієм зрілості вважає усвідомлене і добровільне дотримання особистістю соціальних норм у результаті формування групової ідентичності [10]. Така позиція виглядає дещо суперечливою. Орієнтацію особистості на соціальні норми можна розглядати як певну форму залежності від соціальних груп і суспільства в цілому. Проте зріла особистість характеризується одночасно такими якостями, як незалежність, самостійність, автономність. Тобто має місце суперечність між тенденціями соціалізованості й індивідуалізованості особистості як ознаками її зрілості. Розв'язання цієї суперечності може полягати в прийнятті обох показників як взаємодоповнюючих.

Загалом Дж. Ловінгер виділяє шість стадій розвитку особистості на шляху до зрілості: імпульсивну, самозахисну, конформістську, свідому, незалежну, інтегровану. При цьому розвиток трактується як досягнення балансу між особистими і соціальними інтересами, що характерно для зрілої особистості.

Дж. Марсія розглядає зрілість особистості як стан досягнутої ідентичності. При цьому він враховує два параметри: 1) наявність або відсутність особистісної кризи – стану пошуку ідентичності; 2) наявність або відсутність особистісно значущих цілей, цінностей, переконань [7]. Орієнтуючись на вказані параметри, Дж. Марсія виділяє чотири можливі стани ідентичності: наперед визначена (foreclosures) ідентичність (докризова, засвоєна, конформна); дифузна (diffusions) ідентичність (відмова від визначення особистих цінностей і переконань), мораторій (moratoriums); досягнута (achievers) ідентичність. Наперед визначену ідентичність мають ті, хто пасивно (без переживання кризи) і некритично прийняв цілі та цінності, запропоновані іншими, зокрема, вихователями. Дифузна (невизначена) ідентичність властива тим, хто не має чіткої Я-концепції і не переживає кризи, пов'язаної з прийняттям рішень стосовно себе і власних життєвих орієнтирів. Стан мораторію характерний для тих, хто з якоїсь причини відкладає вирішення питань особистісного, професійного й ідеологічного самовизначення. Досягнута ідентичність властива тим, хто самовизначився і сформував чіткі уявлення про себе і свої прагнення, цінності та переконання після періоду активного прийняття рішень. Індивід, який володіє досягнутою

ідентичністю (тобто зрілий), знає, хто він, чого хоче, і відповідно організовує й структурує своє життя. Йому властиві почуття довіри, стабільності, оптимізму стосовно майбутнього. Тимчасові труднощі не знижують його прагнення дотримуватися обраного напрямку. Свої цілі, цінності й переконання така людина переживає як особистісно значущі, такі, що забезпечують їй відчуття спрямованого розвитку і осмисленості життя. Саме цим і характеризується зріла особистість.

К. Уайт досліджувала феномен соціально-психологічної зрілості міжособистісних стосунків [13]. Дослідниця виділила три рівні зрілості стосунків: его-центрований, орієнтований на виконувану роль, індивідуалізовано-пов'язаний. Найбільш висока зрілість стосунків на третьому рівні характеризується здатністю обох сторін, як мінімум, зрозуміти або прийняти точку зору один одного, зрозуміти не тільки себе, але й думки, відчуття і вчинки інших людей. Фактично як критерії соціально-психологічної зрілості особистості виділяються рефлексивні й емпатійні здібності, а також здатність до децентрації.

Варто зазначити, що у зарубіжній психолого-педагогічній літературі поняття психологічна зрілість, психосоціальна зрілість і загальна зрілість нерідко вживаються як дуже близькі за змістом і навіть синонімічні. Поняття психосоціальна зрілість у зв'язку зі своїм комплексним характером має більш широкий зміст, ніж інші види зрілості, наприклад соціальна, психологічна, моральна тощо. Фактично психосоціальна зрілість охоплює собою соціальну і психологічну зрілість як інтегровані складові.

Можна виокремити два принципово різні підходи зарубіжних дослідників до розуміння сутності психологічної і соціальної зрілості особистості: одні з них фактично отожднюють ці поняття, інші розглядають їх як відносно незалежні. Наприклад, І. Грінбергер вживає поняття «псевдозрілість» для позначення стану, в якому соціальна зрілість вже настала (підліток приймає соціальні ролі дорослої людини), проте психологічна зрілість ще не досягнута. Тобто паспортний вік відповідає новим соціальним ролям, але доросла поведінка фактично лише імітується, не супроводжуючись тими почуттями і думками, які характерні для зрілої людини. Розбіжність між соціальною і психологічною зрілістю може призводити до проблемної, суперечливої або девіантної поведінки особистості [6]. За такого підходу до розмежування психологічної і соціальної зрілості неможливо говорити про існування більш загального феномену психосоціальної зрілості, яка поєднує обидва її види.

На відміну від І. Грінбергера, А. Інкельс і Г. Лейдерман отожднюють зрілість особистості з її соціальною зрілістю. Вони розуміють під зрілістю здатність особистості компетентно виконувати соціальні ролі, характерні для індустріально розвиненого суспільства. Автори спробували визначити критерії підліткової зрілості, які можна було б застосовувати у кроскультурному контексті. У підсумку дослідники виділили п'ять основних критеріїв зрілості: ефективність, наполегливість, відповідальність, індивідуалізм і кооперативність. При цьому кожен критерій розглядається стосовно п'яти сфер життя: школа, сім'я, група однолітків, праця, суспільство [8].

Розкриття сутності особистісної зрілості вимагає відповіді на питання про змістове наповнення її ознак, характеристик або критеріїв. Проблема полягає в тому, що практично будь-яка ознака може мати різну спрямованість, модальність. Наприклад, «активна соціальна позиція» в дійсності може поєднуватись з негативною спрямованістю стосовно інших людей, соціальних груп або суспільства в цілому, «активне володіння особою і своїм оточенням» нерідко набуває маніпулятивної або владної форми, «незалежність, автономність» може поєднуватись з ізолюваністю, відчуженістю, протиставленням себе оточенню, а «самостійність у прийнятті рішень» спрямовується на досягнення корисливих цілей всупереч інтересам інших людей. Тому завжди необхідно враховувати спрямованість, модальність будь-якої ознаки зрілості особистості. Особистісна зрілість обов'язково передбачає толерантне ставлення до інших людей, гуманістичну спрямованість, реалізацію суспільно значущих цілей. Саме тому І. Грінбергер, характеризуючи психосоціальну зрілість особистості, вказує на такі її особливості, як піклування про суспільне благо, спрямованість на реалізацію суспільних цілей.

Досить часто зарубіжні дослідники розглядають особистісну зрілість як інтеграційний показник психічного здоров'я людини. Так, наприклад, Р. Кассель виділяє такі психометричні критерії зрілості: самоповага, здоровий глузд, асертивність і внутрішній локус контролю. Одночасно дослідник виділив критерії незрілості: тривога, витіснення, незадоволеність і депресія [5]. Аналіз робіт Р. Касселя дозволяє зробити висновок, що в сучасній психології не тільки поставлена проблема співвідношення зрілості і незрілості особистості, але й виділені відповідні критерії. При цьому слід підкреслити, що стани зрілості і незрілості за багатьма критеріями не можуть розглядатися як полярні. Тобто невідповідність якій-небудь ознаці зрілості автоматично не означає відповідність певній ознаці незрілості і навпаки. Між цими станами більш складні взаємозв'язки, тому вони повинні визначатися за допомогою різних критеріїв і оцінюватися на підставі різних показників.

Висновки. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що незважаючи на певні розбіжності в розумінні сутності особистісної зрілості, більшість зарубіжних дослідників розглядають її швидше як психосоціальний, ніж суто психологічний або соціальний феномен. Положення про нероздільність психологічної і соціальної зрілості особистості підтримується багатьма фахівцями у галузі психології розвитку (Л. Колберг, Дж. Мід, Ж. Піаже, Е. Еріксон і ін.).

Більшість дослідників наголошує, що між хронологічним віком і особистісною зрілістю індивіда немає прямої залежності: відповідаючи інтелектуально і соціально своєму віку, індивід водночас може характеризуватися низьким рівнем особистісної зрілості (С.Кові, Г.Олпорт, Е.Фромм, П. Херсі та ін.).

Якщо враховувати частоту використання різних характеристик, за допомогою яких описується зріла особистість, то можна виокремити три з них: самостійність, активна позиція і відповідальність. Зазначені характеристики, хоча і в різних формулюваннях, визнаються більшістю зарубіжних дослідників основними ознаками різних видів зрілості людини (психосоціальної, психологічної,

соціальної, особистісної тощо).

У загальному сенсі особистісна зрілість часто трактується як рівень соціалізованості особистості – ступінь засвоєння соціальних норм, правил і стандартів поведінки, характерних для конкретного етно- і соціокультурного середовища. Проте таке розуміння характеризується певною суперечливістю. По-перше, в цьому випадку особистісна зрілість стає відносним явищем, тісно пов'язаним з етнічними і соціокультурними умовами життя особистості. По-друге, ступінь соціалізованості особистості вступає в конфлікт з формуванням її незалежності, індивідуалізації, персоніфікації і інших якостей, які багатьма науковцями розглядаються як показники особистісної зрілості. Тому соціалізованість і індивідуалізованість (автономність, незалежність, самодостатність) особистості слід розглядати як взаємодоповнюючі критерії під час оцінювання її зрілості. Більш того, співвідношення між цими двома тенденціями (їх гармонійне поєднання чи диспропорційність) може виступати своєрідним показником зрілості особистості.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс.– М.: Прогресс, 1986.– 420 с.
2. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – Спб., 1999. – 350 с.
3. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / Г. Олпорт.– М.: Смысл, 2002.– 462 с.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Прогресс, 1994. – 388 с.
5. Cassel R. M. Cutting edge: The Global Functioning Test (GFT). (Assessing level of wellness) // National Forum of Educational Administration and Supervision Journal. – 1993. – №1(3). – P. 51-60.
6. Greenberger E. Defining psychosocial maturity in adolescence // Advances in Child Behavioral Analysis and Therapy. – 1984. – №3. – P. 1- 37.
7. Identity in adolescence: Processes and contents / Ed. A.S. Waterman. San Francisco-L.: Jossey Bass, 1985. – 418 p.
8. Inkeles A., Leiderman H. An approach to the study of psychosocial maturity // International Journ. of Comparative Sociology. – 1998. V. 39. Issue 1. – P. 52 – 76.
9. Kohlberg L. Essays in Moral Development. V. II: The psychology of moral development. – N.Y.: Harper and Row, 1984. – 386 p.
10. Loevinger J. Stages of personality development // Eds. R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs. Handbook of Personality Psychology / San Diego: Academic Press, 1997. – 360 p.
11. Magnusson D., Torestad B. A holistic view of personality: A model revisited // Annual Review of Psychology. – 1993. – V. 44. – P. 127-152.
12. Selman R.L. The growth of interpersonal understanding.– N.Y.: Academic Press, 1980.– 324 p.
13. White K. M., Speisman J. C, Costos D., Smith A. Relationship maturity: A conceptual and empirical approach // Interpersonal relations: Family, peers, friends / Ed. J. Meacham. Basel, Switzerland: Karger, 1987. – 360 p.